

Türkiye'de Tıp ve Hemşirelik Fakültelerinin Eğitim Müfredatlarında Yer Alan Ölüm Kavramının Doküman Analiz Yöntemiyle İncelenmesi*

Analyzing the Concept of Death in the Educational Curricula of Medical and Nursing Faculties in Türkiye Using Document Analysis Method

Gamze Özbek Güvenⁱ, Şerife Yılmazⁱⁱ

ⁱDr Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik AD.
<https://orcid.org/0000-0002-5391-8873>

ⁱⁱDr Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik AD.
<https://orcid.org/0000-0002-5660-7712>

ÖZET

Amaç: Bu çalışmada Türkiye'deki üniversitelerinin tıp ve hemşirelik bölümlerinin lisans müfredatlarında yer alan derslerin içeriğinde ölüm kavramına ne kadar ve nasıl yer verildiğinin belirlenmesi, mevcut durumun ortaya konulması amaçlanmıştır.

Yöntem: Çalışmada nitel araştırma türlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın evrenini Türkiye'de tıp ve hemşirelik lisans eğitimi veren yükseköğretim kurumları oluşturmaktadır. Tıp ve hemşirelik eğitimi veren okulların bilgilerine Şubat – Mart 2022 tarihleri arası Yükseköğretim Lisans Atlası Sisteminden ulaşılmıştır.

Bulgular: Türkiye'de, 148 hemşirelik bölümü ve 111 tıp fakültesi olduğu tespit edilmiştir. Üniversitelerin web siteleri incelendiğinde, %86,5'inin ders içeriklerine erişilebildiği görülmüştür. Hemşirelik ve tıp bölümlerinde ölüm konusu farklı dönemlerde ve farklı derslerde ele alınmaktadır. Ayrıca, ölüm kavramına yer verilen derslerin bazılarının zorunlu, bazılarının ise seçmeli olduğu gözlemlenmiştir. Müfredatlarda, teknik bilgilere daha yoğun bir şekilde yer verildiği belirlenmiştir.

Sonuç: Müfredatlar incelendiğinde genellikle ölüm kavramının olgu olarak değerlendirildiği, biyolojik ve fizyolojik bir süreç olarak tanımlandığı görülmektedir. Ölüm kavramına ilişkin tıp ve hemşirelik müfredatının yetersiz olduğu değerlendirilmektedir. Buradan hareketle ölüm kavramının her boyutuyla müfredatlarda yer alması önerilmektedir. Ölüm gibi çok boyutlu kavramlarda farklı eğitim tekniklerinin kullanılması gerektiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ölüm Kavramı, Tıp Müfredatı, Hemşirelik Müfredatı

ABSTRACT

Objective: This study aims to determine how the concept of death is included in the undergraduate curriculum of universities' medical and nursing departments of universities in Turkey and to reveal the current situation.

Method: In the study, document analysis method, one of the qualitative research types, was used. The information of schools providing medicine and nursing education was obtained from the Higher Education Undergraduate Atlas System between February - March 2022.

Results: In Turkey, it has been determined that there are 148 nursing departments and 111 medical faculties. It has been found that 86.5% of the university websites provide access to course content. In both nursing and medical programs, the topic of death is addressed in different periods and courses, and it is observed that courses covering the concept of death are offered as either mandatory or elective. The curricula predominantly focus on technical knowledge.

Conclusion: Death is considered a phenomenon in the curricula. It is seen that it is defined as a biological and physiological process. In terms of the concept of death, the medical and nursing curriculum is insufficient. It is thought that the medical and nursing curriculum is insufficient in terms of the concept of death. From this point of view, it is suggested that the concept of death should be included in the curriculum with all its dimensions. It is recommended to use different training techniques in multidimensional concepts such as death.

Keywords: Death, Medical Curriculum, Nursing Curriculum

*Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi 2023;13(3):701-709

DOI: 10.31020/mutfd.1269434

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 22 Mart 2023; Kabul Tarihi - Accepted: 19 Haziran 2023

İletişim - Correspondence Author: Gamze Özbek Güven <gamzeozbekguven@gmail.com>

Giriş

Ölüm yaşamımızda bilinmezliği ile var olan kaçınılmaz bir gerçekliktir. İnanç sistemleri, bireysel ve kültürel değerlerden etkilenmesi yanı sıra insanın yaşadığı en yoğun duygusal deneyimlerden biridir.¹ Her insan hayatının bir döneminde kendi ölümü yanı sıra bir başkasının ölümüne tanıklık ederek de bu deneyimi mutlaka yaşayacaktır. Ancak sağlık profesyonelleri için durum biraz farklıdır. Sağlık profesyonellerinin temel rolleri yaşamı korumak ve devam ettirmek olsa da ölüm kavramı ile sürekli karşılaşmaktadırlar. Özellikle salgın hastalıklar, doğal afetler ve savaşlar gibi kitlesel boyutta etki eden olağanüstü durumlarda oldukça fazla insanın ölümüne tanık olmaktadır.

Ülkemizde 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli bir deprem yaşandı ve deprem Adana, Adıyaman, Diyarbakır, Elazığ, Gaziantep, Hatay, Kilis, Malatya, Osmaniye ve Şanlıurfa gibi şehirleri aynı anda yıkıcı şekilde etkiledi. Bu olay, bu şehirlerdeki herkesin trajedik deneyimler yaşamasına neden oldu ve "hayırlı ölüm kavramı" üzerine derin düşüncelere yol açtı. Ülkemizde genel kabul gören inanç sistemi gereği ötenazi veya iyi ölüm gibi kavramlara uzak olmamızdan dolayı, tıp alanında "hayırlı ölüm" kavramı üzerinde yapılan usullamalarla ölüme bakış açımız tekrar değerlendirilmelidir.

Tıbbın temel amacı yaşamı sürdürmektir, ancak artık tıp, ölüm kavramıyla afetler, salgın hastalıklar gibi trajedik olaylarla karşılaşmamalı, bu konu eğitim programlarında yeterince yer almalı ve bu durumla başa çıkabilmeyi öğrenmelidir.

Tüm dünyayı derinden etkileyen pandemi süreci ve arkasından ülkemizde birçok şehri aynı anda etkileyen deprem afeti sağlık profesyonellerinin ölüm kavramıyla iç içe olduklarını tekrar göstermiştir. Ülkemizde yaşanan deprem afeti sırasında sağlık profesyonelleri hem yakınları hem de hizmet ettiği toplumun üyelerinin ölümüne yakından tanık olurken aynı zamanda yaralı olanların sağlığı için de mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

Yaşanılan doğal afetten önce hekim ve hemşirelerin ölüm kavramına yaklaşımları ve tutumlarını inceleyen birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalarda genel olarak hekim ve hemşirelerin ölümü yaklaşan hastalara bakım verirken negatif duygular hissettikleri, bu duygular nedeniyle hastaya yaklaşımdan kaçındıkları, ölüm kavramı üzerine konuşmada sıkıntı yaşadıkları belirtilmektedir.²⁻⁶ Bununla birlikte hemşirelerin bu hastalara ve ailelerine hizmet sunarken bütüncül bakım vermede zorlandıkları, birçok etik sorunla karşı karşıya kaldıkları, bakım verme konusunda kendilerini yetersiz hissettikleri ortaya konulmuştur.⁴

Geleceğin hekimleri olan tıp öğrencileriyle yapılan çalışmalarda öğrencilerin yaşamın sonuna ilişkin konuları tartışmak konusunda kendilerini yeterince hazır hissetmedikleri, takip ettikleri hastalarını kaybettiklerinde duygusal olarak sıkıntı yaşadıkları, ölümcül hasta ve yakınlarıyla ne ölçüde empati kurmaları gerektiğine ilişkin çeşitli soru işaretleri taşıdıkları bildirilmektedir.⁶

Hekim ve hemşirelerin yaşamın son döneminde olan hastalarla karşılaştıklarında iletişim sıkıntılarını yaşadıkları, hastalarla daha az zaman geçirdikleri, hasta bireye tanı ve tedavinin seyri konusunda nasıl açıklama yapacaklarını bilmedikleri, hasta yakınları ile konuşmaktan kaçındıkları ve bu nedenle yüz yüze gelmek istemedikleri bildirilmektedir.⁶

Hekim ve hemşirelerinin sürekli karşılaştığı bir olgu olan ölüm karşısında nasıl bir tutum sergiledikleri, ölümü nasıl anlamlandırdıkları veya nasıl bir ölüm algısına sahip oldukları, ölüm kavramının eğitimleri boyunca nasıl ele alındığı ile yakından ilişkilidir. Bu nedenle ölüm kavramının eğitim müfredatlarında nasıl ele alındığını değerlendirmek ve iyileştirme fırsatlarını belirlemek önemlidir.

Bu çalışma, Türkiye'deki üniversitelerinin tıp ve hemşirelik bölümlerinin lisans müfredatlarında yer alan derslerin içeriğinde ölüm kavramına ne kadar ve nasıl yer verildiğinin belirlenmesi, mevcut durumun ortaya konulması amacıyla planlanmıştır. Bu araştırma kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Tıp ve hemşirelik müfredatlarında ölüm kavramına yer verilmekte midir?
2. Müfredatlarda ölüm kavramına ne kadar yer verilmektedir?
3. Ölüm kavramı hekim ve hemşirelerin eğitiminde hangi boyutlarıyla ele alınmaktadır?

Materyal ve Metot

Bu çalışmada, nitel araştırma türlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalar, araştırmacıya doğrudan veri kaynağına ulaşma olanağı sağlamaktadır.⁷ Doküman analizi basılı ya da elektronik belgelerin sistematik bir şekilde incelenmesi olarak tanımlanmaktadır.⁸

Araştırmanın evrenini Türkiye'de tıp ve hemşirelik lisans eğitimi veren yükseköğretim kurumları oluşturmaktadır. Örneklem seçimine gidilmemiş, evrenin tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır. Tıp ve hemşirelik eğitimi veren okullara Yükseköğretim Lisans Atlası Sisteminden ulaşılmıştır.⁹ Şubat - Mart 2022 tarihleri arasında yapılan inceleme sonucunda 148 Hemşirelik ve 111 Tıp bölümü olmak üzere toplam 259 okul belirlenmiştir. Üniversitelerin web sayfalarından 19 Hemşirelik, 16 Tıp bölümünün ders içeriklerine ulaşılamamış; toplam 224 okulun ders içeriklerine ulaşılmıştır. Ders içeriğine ulaşılan okulların oranı %86,5'tir. Çalışmaya sadece tüm ders içeriği bilgilerini sunabilen lisans düzeyinde eğitim veren üniversiteler dâhil edilmiştir. Ders içeriği eksik veya yetersiz olan üniversiteler dışlanarak tutarlı bir veri seti oluşturulmaya çalışılmıştır.

Araştırma konusunu oluşturan veriler tıp ve hemşirelik eğitimi veren üniversitelerin web sayfalarından ders içerikleri "ölüm" kavramı açısından incelenip veri toplama formuna aktarılarak toplanmıştır. Veri toplama formunda üniversite, üniversite tipi, dersin adı, dersin içeriğinde ölüm kavramına ilişkin konular, dersin ne zaman verildiği, dersin seçmeli mi zorunlu mu olduğuna dair bilgiler yer almaktadır. Tıp ve hemşirelik eğitimi veren okullara ilişkin sayısal veriler sayı ve yüzde şeklinde verilmiştir.

Bulgular

Türkiye'de 2022 Güz dönemi itibarıyla aktif olarak eğitim veren ve program açık olmakla birlikte öğrenci almayan (pasif olan) toplam 148 Hemşirelik bölümü ve 111 Tıp Fakültesi olduğu saptanmıştır (**Tablo 1**).

Tablo 1. Türkiye'de Lisans Düzeyinde Eğitim Veren Hemşirelik Okulları ve Tıp Fakülteleri.

Okul	Sayı (n)	Yüzde (%)
Hemşirelik		
Devlet Üniversitesi		
Sağlık Bilimleri Fakültesi	73	49,4
Hemşirelik Fakültesi	14	9,4
Sağlık Yüksekokulu	10	6,7
Vakıf Üniversitesi		
Sağlık Bilimleri Fakültesi	40	27,1
Hemşirelik Fakültesi	2	1,3
Sağlık Yüksekokulu	9	6,1
Toplam	148	100,0
Tıp		
Devlet Üniversitesi		
Vakıf Üniversitesi	78	70,2
Vakıf Üniversitesi	33	29,8
Toplam	111	100,0

Tıp eğitimi veren okulların müfredatları incelendiğinde ölüm konusuna "Acil Tıp", "Adli Tıp", "Aile Hekimliği", "Anatomi", "Anestezi", "Beyin Cerrahi", "Bütünleşik Cerrahi", "Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları", "Genel Cerrahi", "Halk Sağlığı", "Kadın Hastalıkları", "Kalp Damar Cerrahisi", "Kardiyoloji", "Nöroloji", "Solunum ve Dolaşım

Sistemi Hastalıkları”, “Psikiyatri”, “Tıp Tarihi ve Etik”, “Yoğun Bakım” gibi farklı derslerde yer verildiği görülmüştür. Farklılıkların sadece dersin adıyla sınırlı kalmayıp, yarıyıl ve içerikte de olduğu görülmektedir (**Tablo 2**).

Tablo 2. Tıp Fakültelerinde Ölüm Kavramı ile İlgili Dersler ve İçerikleri.

Dersin Adı	Dersin İçeriği	Dersin Yılı
Acil Tıp	Ani Ölüm ve Ölüm Belgesi Düzenleme Ölümün Medikolegal Yönü Ölümün Bildirimi	7.yy ve 9.yy
Adli Tıp	Ölüm ve Adli Antropoloji-Doğal Ölümler, Ölüm Raporu Yazılması-Adli Otopsi Video Gösterimi, Otopside Materyal Alma Teknikleri, Ölü Muayene -Adli Ölü Muayenesi ve Otopsi Pratiği, Otopside Hukuki Prosedür. Ölümün Kökenleri Doğal ve Doğal Olmayan Ölümler Arasındaki Farklılaşma Ölüm Olayında Hekimin Yetki ve Sorumlulukları	9.yy
Aile Hekimliği	Ani Bebek Ölümleri, Ölüm ve Postmortem Değişikler	9.yy
Anatomi	Hasta-Hekim Perspektifinden Hastalık ve Ölüm-Kadavra (Tıp eğitiminde kullanılan ölü bedenler)	2.yy
Anestezi	Beyin Ölümü	9.yy
Beyin Cerrahi	Beyin Ölümü ve Organ Bağışı	9.yy
Bütünleşik Cerrahi	Beyin Ölümü ve Organ Bağışı	7.yy
Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları	Ölüm Belgesi Düzenlenmesi, Aileye Kötü Haber Verilmesi	7.yy
Genel Cerrahi	Beyin Ölümü ve Organ Bağışı	7.yy
Halk Sağlığı	Hipoksik Ölümler Ölüm Bildirim Sistemi- Bebek Ölüm Hızı -Ölü Doğum Oranı-Perinatal Ölüm Hızı-Anne Ölüm Oranı-Gebeliğe Bağlı Ölüm Oranı/Hızı Ölüm İstatistikleri/Ölütler Ani Ölümler, En Sık Ölüm Nedenleri	5.yy
Kadın Hastalıkları	İntrauterin Ölüm	7 yy.
Kalp Damar Cerrahisi	Ani Ölüm	9.yy
Kardiyoloji	Ani ölüm ve Kardiyak Arrest Kardiyopulmoner Resüsitasyon Senkop, Ani Kardiyak Ölüm ve Kardiyojenik Şok, Resüsitasyon	8.yy
Nöroloji	Beyin Ölümü	9.yy
Solunum ve Dolaşım Sistemi Hastalıkları	Kardiyak Ölüm	7.yy
Psikiyatri	Ölüm ve Ölmekte Olan Hastaya Yaklaşım Tıpta Kötü Haber Verme Ölüm Belgesi Düzenleme	8.yy
Tıp Tarihi ve Etik	Ölüm, Ölüme Terk Etme ve Ölme Hakkı (Ötenazi ve Yaşam Hakkı), Ötenazi ve Yaşamın Sonunda Etik Hayatın ve Sağlığın, Ölümün Doğal ve Kültürel Boyutu, Onurlu Ölüm Hakkı	1.yy ve 6.yy
Yoğun Bakım	Beyin Ölümü	9.yy

Lisans düzeyinde hemşirelik eğitimi veren okulların müfredatları incelendiğinde ölüm konusunun “Adli Hemşirelik”, “Acil ve İlk Yardım Hemşireliği”, “Cerrahi Hastalıkları”, “Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği”, “Hemşirelik Esasları”, “Hemşirelikte Kavramlar”, “Hemşirelikte Temel İlke ve Uygulamalar”, “Temel Hemşirelik Bakımı ve Klinik Beceriler”, “Hemşirelik Tarihi ve Etik”, “Hemşirelikte Etik”, “Sağlık Bilimlerinde Etik”, “Hemşirelik Felsefesi ve Etik”, “Hemşirelik Tarihi ve Deontolojisi”, “Meslek Tarihi ve Deontoloji”, “Kültürlerarası Hemşirelik”, “Mesleki İletişim Becerileri”, “Özel Durumlarda İletişim”, “Palyatif Bakım Hemşireliği”, “Yaşam Sonu Fizyolojik Bakım”, “Yoğun Bakım Hemşireliği” gibi farklı derslerde yer verildiği görülmüştür. Ölüm konusuna farklı dönemlerde ve farklı derslerde yer verildiği; ölüm kavramına yer verilen derslerin bazılarının zorunlu bazılarının ise seçmeli olduğu görülmektedir (**Tablo 3**).

Tablo 3. Hemşirelik Eğitimi Veren Okullarda Ölüm Kavramı ile İlgili Dersler ve İçerikleri.

Dersin Adı	Zorunlu/Seçmeli	Dersin İçeriği	Dersin Yılı
Adli Hemşirelik	Seçmeli	Ölüm Kavramı, Ölüm İstatistikleri, Ölümcül Hasta ve Ölüm, Ölü Muayenesi, Ölüm-Ölüm Sonrası Değişiklikler, Ölüm Olaylarındaki Kurbanların Muayenesi, Ölüm ve Ölüm Sonrası Değişiklikler, Adli Otopsi	8.yarı yıl
Acil ve İlk Yardım Hemşireliği	Seçmeli	Ölüm Belirtileri	4. yarı yıl
Cerrahi Hastalıkları	Zorunlu	Beyin Ölümü	4. yarı yıl
Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği	Zorunlu	Ölüm Kavramı, Ani Bebek Ölüm Sendromu, Çocuk Ölümleri Ölümcül Hastalığı Olan Çocuk ve Ailesi, Çocuk Sağlığına İlişkin Sık Görülen Kronik/Ölümcül Hastalıklar ve Yönetimi, Akut/Kronik/Ölümcül Hastalık Tanısı Konan Çocuk ve Ailesinin Veri Toplama Formları Üzerinden Hemşirelik Bakımının Planlanması/Uygulanması, Çocukluk Dönemi Hastalıklarında Çocuk ve Aileye Yaklaşım (Akut-Kronik-Ölümcül), Ülkemizde Çocuk Ölümleri ve Sakatlıklarına Neden Olan Önemli Sağlık Sorunları	6. yarı yıl
Hemşirelik Esasları	Zorunlu	Ölüm, Ölüm Süreci, Ölümeye Yaklaşan Hasta Bakımı, Ölümünden Sonra Bakım	2. yarı yıl
Hemşirelikte Kavramlar	Zorunlu	Kayıp Ölüm ve Yas Tutma Süreci	3. yarı yıl
Hemşirelikte Temel İlke ve Uygulamalar	Zorunlu	Ötenazi	2. yarı yıl
Temel Hemşirelik Bakımı ve Klinik Beceriler	Zorunlu	Ölüm ve Terminal Dönemdeki Hasta Bakımı Ölüm Aktiviteleri ve Hemşirelik Uygulamaları	2. yarı yıl
Hemşirelik Tarihi ve Etik	Zorunlu	Ölüm ve Otopside Etik İlkeler, Ötenazi ve Etik İlkeler	3. yarı yıl
Hemşirelikte Etik	Seçmeli	Acısız Ölüm ve Deontolojideki Yeri, Beyin Ölümü,	6. yarı yıl
Sağlık Bilimlerinde Etik	Seçmeli	Ötenazi, Ölüm Kavramına ve Ölümcül Hastaya Yaklaşım	4. yarı yıl
Hemşirelik Felsefesi ve Etik	Seçmeli	Ölme Hakkı	5. yarı yıl
Meslek Tarihi ve Deontoloji	Seçmeli		6. yarı yıl
Hemşirelik Tarihi ve Deontolojisi	Seçmeli		5. yarı yıl
Kültürlerarası Hemşirelik	Seçmeli	Kültürlere Göre Ölüm	8. yarı yıl
Mesleki İletişim Becerileri	Seçmeli	Öğrencinin Ölümüne İlişkin Duygu ve Düşüncelerinin Farkına Varması	2. yarı yıl
Özel Durumlarda İletişim	Seçmeli	Ölümü Söylemek Öğrencinin Ölümüne İlişkin Duygu ve Düşüncelerini İfade Edebilmesi	6. yarı yıl
Palyatif Bakım Hemşireliği	Seçmeli	Palyatif Bakımda Ölüm Kavramı ve Değerlendirilmesi	8. yarı yıl
Yaşam Sonu Fizyolojik Bakım	Seçmeli	Yaşam Sonu Dönem, Ölüm Kavramı Anlamı, Yaşam Sonu Bakım ve Özellikleri, Yaşam Son Döneminde Etik Yaklaşım, Ölümün Yaklaştığını Gösteren Olası İşaretler	3. yarı yıl
Yoğun Bakım Hemşireliği	Seçmeli	Ölümcül Disritmiler Beyin Ölümü Gerçekleşen Donörün Bakımı, Yasal Prosedürler ve Organ Transplantasyonu	8. yarı yıl

Tablolar incelendiğinde; ölüm kavramının tıp ve hemşirelik müfredatlarında benzer konularda ele alındığını görülmektedir. Kayıp ve yas süreci, ölüm belirtileri, ölüm çeşitleri, ötenazi (iyi ölüm, ölme hakkı,), beyin ölümü, ölmeye yaklaşan hastaya bakım, ölü muayenesi, ölüm sonrası değişiklikler, ölüm ilanı, otopsi, ölüm sonrası yasal prosedürler (ölüm belgesi düzenleme vs.), organ bağı gibi teknik bilgilerin daha yoğun şekilde müfredatta yer aldığı görülmektedir. İletişim derslerinde öğrencinin ölümüne ilişkin duygu ve düşüncelerinin farkına varması ve düşüncelerini ifade etmesi, ölümü söylemek gibi konularda yer almaktadır.

Tartışma

Bu çalışmada, tıp ve lisans düzeyinde hemşirelik eğitimi veren kurumların müfredatları ölüm kavramı açısından incelenmiştir. Ancak müfredatlarına ulaşamayan bazı yükseköğretim kurumları olduğundan dolayı

bu kurumların müfredatlarına ilişkin sonuçlar tümevarımla elde edilmiştir. Bu durum, çalışmanın sınırlılıkları arasında değerlendirilebilir. Ayrıca, çalışmada eş zamanlı Türkçe ve İngilizce eğitim veren okulların müfredatlarından sadece bir tanesi değerlendirmeye alınmıştır. Bu tercihin en önemli nedeni, bu bölümlerin aynı üniversitede mevcut olabileceği ve mükerrerliklerin çalışmanın sonuçlarını etkileyebileceği düşüncesidir.

Türkiye'de tıp eğitimi, tıp fakülteleri için çekirdek müfredatı, hemşirelik eğitimi ise hemşirelik okulları için çekirdek müfredatı üzerinden verilir. Her iki çekirdek müfredatta, tıp ve hemşirelik eğitiminin temel bileşenlerini kapsayan ve tüm öğrenciler için zorunlu olan derslerin ve konuların bir planlamasını içerir. Tıp fakülteleri, Ulusal Çekirdek Eğitim Programı'na (UÇEP) uygun olarak çekirdek müfredatını belirlerler. Hemşirelik okulları ise, Hemşirelik Ulusal Çekirdek Eğitim Programı (HUÇEP) ve Hemşirelik Lisans Eğitimi Yönetmeliği'ne uygun olarak çekirdek müfredatını belirlerler. Her iki çekirdek müfredat, genellikle prelinik (temel bilimler) ve klinik (klinik uygulamalar) olmak üzere iki ana bölümden oluşur. Müfredatların içeriği, fakülte ve okullar arasında belirli farklılıklar gösterebilir, ancak genel olarak tıp ve hemşirelik öğrencilerine temel tıp ve hemşirelik bilgilerini ve becerilerini kazandırmayı hedefler.^{10,11}

Tıp ve hemşirelik çekirdek programlarında, ölüm kavramı genellikle farklı dersler ve modüller aracılığıyla ele alınır. Tıp eğitimi sürecinde öğrencilere, ölümün tıbbi, etik ve psikolojik boyutlarını anlamaları ve hastaların yaşam sonu süreçlerinde etkili bir şekilde yönetmeleri için gerekli bilgi ve beceriler kazandırılmak amaçlanır.^{10,11} Tıp ve hemşirelik müfredatlarında ölüm kavramına ilişkin önemli konular temel bilimler, palyatif bakım, tıp etiği ve hasta hakları, iletişim becerileri, araştırma ve inovasyon gibi çeşitli disiplinler altında ele alınmaktadır. Bu müfredat içeriklerinde, tıp ve hemşirelik öğrencilerinin ölümle ilgili konuları kapsamlı bir şekilde ele almasını ve bu alanda profesyonel becerilerini geliştirmesini sağlamak amaçlanır. Ayrıca, öğrencilere insan yaşamının son aşamasında hasta bakımının önemi vurgulanarak onların duyarlı, etik ve bilgili sağlık profesyonelleri olarak yetiştirilmesi hedeflenir.^{10,11} Bu amaç ve hedeflerle belirlenen tıp ve hemşirelik müfredatındaki derslerin ölüm kavramına ne kadar ve nasıl yerdiği çalışmamızda sunulmaktadır.

Sağlık bilimlerinde ölüm kavramı “kalbin durması, fizyolojik ölüm, biyolojik ölüm, somatik ölüm, beyin ölümü” gibi teknik kelimelerle ifade edilmektedir. Böylece ölüme çizilen çerçeve ona teknik ve bilimsel bir olgu olarak yaklaşıldığını göstermektedir. Bu yaklaşımın ölüm gerçeğini tam olarak ifade etmekte yeterli olup olmadığı tartışılmaktadır. Şahin'in 2020 yılında yaptığı çalışmasına göre olgu ile “daha çok elle tutulabilir, gözle görülebilir, dokunulabilir ve test edilebilir olana, dolayısıyla bütünüyle somut bir gerçekliğe, bir nesneye veya nesneleştirilen bir şeye işaret edilmektedir.” Bu nedenle tıp için ölüm biyolojik ve fiziksel sebepleriyle tanımlanacak ve ortaya konacak bir olgudur.¹² Çalışmamızın bulguları incelendiğinde de toplumların sağlığından sorumlu kişilerin eğitimlerinde ölüm kavramının olgu olarak değerlendirildiği görülmektedir. Hâlbuki bireyin kültürü, inanç sistemleri, gelenekleri ve sosyal çevresiyle ilişkili olarak farklı anlamlar yüklediği ölüm, olgusal bir yönü olması yanında çok boyutlu olarak yaşanmaktadır. Caplan'ın 2018 yılında yaptığı çalışmasında ölümün sadece biyolojik olmadığı ve bu nedenle ölüm kriterlerinin kültürel farklılıklara cevap verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Mahkeme salonunda, adli tıpta veya klinikte kimin hayatta olup kimin olmadığını belirlemede değerler, hukuk ve geleneklerin çok önemli olduğu vurgulanmaktadır.¹³

Hekim ve hemşirelerin ölüm karşısında gösterdikleri tepkiler, tıbbın ölüm algısını ve ölüme yaklaşımlarını ortaya koyması bakımından son derece önemlidir. Ölüm algısı ve ölüme yaklaşımların ortaya çıkmasında yaşanan deneyimlerin etkisi kadar eğitim müfredatları da önemlidir. Çünkü tıp ve hemşirelik müfredatı, ölüm ve ölümle ilgili konuların doğal bir şekilde kabul edilmesini, ölmek üzere olan hastaya yaklaşım geliştirmede temel bir aşamayı temsil etmektedir. Literatürde yer alan çalışmalara göre bu temel aşamada verilen eğitimin kapsamı ve ilgili pedagojik yöntemler de dahil olmak üzere yetersiz olduğu bildirilmektedir.¹⁴ Sampaio ve arkadaşları çalışmalarında katılımcıların hemşirelik eğitiminde ölüm kavramı ile ilgili konuları yetersiz bulduklarını bildirmişlerdir.¹⁵ Hemşirelik öğrencilerinin ölmekte olan hastaya yaklaşımlarını inceleyen bir

başka çalışma da öğrencilerin ölmekte olan hastalarla ilgilenmek üzere çağrıldıklarında çoğunlukla sıkıntı yaşadıklarını göstermiştir.¹⁶ Xu ve arkadaşları çalışmalarında hemşirelik öğrencilerinin ölümü daha doğal bir şekilde kabul etmeleri için eğitime ihtiyaçları olduğu sonucuna varmıştır.¹⁷ Çakmak ve arkadaşlarının 2022 yılında yaptıkları çalışmalarına göre lisans eğitimi boyunca yaşam sonu dönem hasta bakımı ve ölüm korkusu gibi konularda müfredatta daha fazla başlığın ve eğitim metotlarının yer almasının gerekli olduğu düşünülmektedir.¹⁸ Çalışmamızda ölüme yaklaşan hasta bakımı, kayıp ve yas süreci başlıklı konuların müfredatta yer aldığı görülmektedir. Ancak içeriğin ve eğitim metodunun yeterliliği hakkında öğrencilere yapılacak eğitim öncesi ve sonrası değerlendirmelerin eğitim müfredatının revize edilmesinde önemli olacağı düşünülmektedir.

Çalışmamızda hemşirelik müfredatında yer alan iletişim derslerinde “öğrencinin ölüme ilişkin duygu ve düşüncelerinin farkına varması ve düşüncelerini ifade etmesi, ölümü söylemek” gibi konuların seçmeli ders olarak verildiği görülmektedir. Bu konuların seçmeli bir dersin içeriğinde verilmesi her öğrencinin bu konularda eğitim almadığı anlamına gelmektedir. Bu durum hekim ve hemşirelerin ölüme yaklaşımı ve hasta/yakınları ile iletişim kurmada zorluk yaşamalarının da göstergesi olarak düşünülebilir.

Ülkemizde Kıvılcım ve arkadaşlarının pediatri asistanları ve tıp öğrencileri ile yaptığı çalışmada katılımcıların çoğunluğunun ölüm veya ölümcül hastalığı olan çocuk ve ailesine yaklaşım konusunda bir eğitim almadıkları ve kendilerini kötü haber verme konusunda yeterli bulmadıkları belirtilmiştir. Çalışmaya katılanların hepsi bu konuda eğitim almanın gerekli olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁹ Çalışmamızda müfredatta “aileye kötü haber verme” başlıklı ders olduğu görülmektedir. Ancak bu derslerin sayısının artırılması, mevcut eğitim tekniklerinin değiştirilmesi ve uygulamalı iletişim dersleri ile desteklenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Bilge ve arkadaşlarının 2013 yılında yaptığı çalışmada da sağlık yüksekokulunda eğitim alan öğrencilerin, ölümün gerçek olduğuna dair olumlu bir tutuma sahip olduğu, ölüm sürecinin kaygılı bir süreç olduğunu ve kaygılarını azaltabilmek için ölüm eğitimi almanın önemli olduğunu düşündükleri belirlenmiştir.²⁰ Çalışmada eğitim müfredatlarında terminal dönem hastalarına yaklaşım ve ölüm konusunda derslerde veya seminer, konferans gibi bilimsel etkinliklerde teorik bilgilerin sunulması ve öğrencilerin yaşadığı/yaşayabileceği duygular konusunda danışman desteği verilmesi önerilmiştir.²¹

Al Qadire'nin 2022 yılında yaptığı çalışmasına göre öğrenci hemşirelerin ölmekte olan kişinin bakımına yönelik tutum puan ortalamaları düşüktür. Bu durumu iyileştirmek için iki yaklaşım önerilmektedir. İlk olarak, öğrencilerin ölmekte olan hastaların bakımına yönelik tutumlarını tam olarak anlamak ve açıklamak için araştırma yapmaktır. İkincisi, yaşam sonu bakım kurslarının hemşirelik programlarının müfredatına entegre edilmesidir.² Zahran ve arkadaşlarının 2022 yılında yaptığı çalışmada da hemşirelik müfredatı teorisi ve pratiğinin temel dersleri boyunca ölüm, ölmek ve yaşam sonu bakım kavramlarına daha fazla odaklanması gerektiği belirtilmektedir.¹⁴ Ülkemizde Göçmen Baykara ve arkadaşlarının 2022 yılında yaptığı çalışmada da öğrenciler verilen eğitimin tatmin edici olmadığını ve halihazırda kullanılan yöntemleri etkili bulmadıklarını belirtmişlerdir.²¹

Gibbins ve arkadaşlarının 2011 yılında yaptıkları çalışmaya göre tıp müfredatı genç doktorları ölmekte olan hastalarla anlamlı bir temas sağlamayı ihmal ederek onları hastaların bakımındaki rollerine hazırlamakta başarısız olmaktadır. Yeni mezun hekimler yaşam sonu bakım hakkında çok az eğitim almakta ve konu hakkında bilgilerini deneme yanılma yoluyla öğrenmektedirler.³ Çalışmamızın bulgularına göre ölüm kavramına yönelik derslerin sayısının az olduğu, az sayıda verilen derslerin içeriğinde de daha çok teknik konuların yer aldığı görülmektedir. Bu ders içeriklerinin yeni mezun hekim ve hemşirelerin yaşam sonundaki hastalara yaklaşım geliştirmede yetersizliğini göstermektedir. Bu nedenle eğitim içeriklerinin ihtiyaca yönelik revize edilmesi gerekmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde Rhodes-Kropf ve arkadaşlarının 2005 yılında yaptıkları çalışmada tıp fakültesi öğrencilerinin, ölümüne tanık olduğu hastalardan en çok anımsadığı hasta ilgili 20 izlenimlerini incelediği çalışmada öğrencilerin ölümcül hastalara yönelik duygusal tepkiler gösterdiklerini ve çeşitli başa çıkma stratejileri geliştirdiklerini, bu süreçte yeterli destek almadıklarını düşündüklerini, ölümü ve duygusallığı tıbbın negatif yönleri olarak gördüklerini ortaya koymuşlardır. Çalışmanın en çarpıcı bulgusu, mevcut eğitim sisteminin öğrencilerin ölüme yönelik duygularını ve ölümle başa çıkmaya yönelik arzularını görmezden geldiğini düşünmeleridir.²²

Şahin'in çalışmasına göre ölümün olgu olarak tanımlanması onu sıradanlaştırmakta ve ötekileştirilmektedir. Bunu sık deneyimlenen hekim ve hemşireler için ölüm kavramı anlamını yitirmekte ve ondan uzaklaşılmasına, kaçınılmasına, görmezden gelinmesine sebebiyet vermektedir.¹² Ölümün yaşamın en yoğun duygusal deneyimi olduğu düşünüldüğünde hekim ve hemşirelerin bu deneyimlerle sık karşılaşmaları ve uygun baş etme yöntemleri geliştirememeleri duygusal ve beraberinde değersel kayıplara yol açması kaçınılmaz olarak öngörülebilir.

Sonuç

Çalışmamızda tıp ve hemşirelik müfredatlarında ölüm kavramına ne kadar ve nasıl yer verildiği belirlenmeye ve literatürde yetersiz olduğu vurgulanan mevcut müfredatın içeriği ortaya konmaya çalışıldı. Müfredatlar incelendiğinde genellikle ölümün olgu olarak değerlendirildiği biyolojik ve fizyolojik bir süreç olarak tanımlandığı görülmektedir. Ölüm kavramının biyolojik, fizyolojik, psikolojik, sosyolojik, tarihi ve kültürel her boyutuyla ele alınarak müfredatlarda yer verilmesinin önemli olacağı düşünülmektedir.

Tıbbın ölüme yaklaşımı hekim ve hemşirelerin her gün karşılaştıkları ölüm olgusuyla baş etmede zorluk yaşamalarının temel sebebi olarak değerlendirilebilir. Buradan hareketle çok boyutlu bir kavram olan ölümün müfredatlarda her boyutuyla yer alması önerilmektedir. Ayrıca tıp ve hemşirelik müfredat ve yeterlilik kapsam çalışmalarına ihtiyaç olduğu değerlendirilmektedir.

Yakın zamanda yaşadığımız deprem afeti deneyimlerinin sağlık profesyonellerinin yaşama ve ölüme bakış açılarına etkisini belirleyecek çalışmalarında ortaya konması önerilmektedir. Bu çalışmaların sonuçlarının da müfredat içeriğini yeniden belirlemede önemli olacağı düşünülmektedir.

Bilgi

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir. Herhangi bir fondan ya da finans kaynağından destek alınmamıştır.

Etik Onay

Bu çalışmada, "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması gerekli tüm kurallara uyulduğunu, bahsi geçen yönergenin "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbirinin gerçekleştirilmediğini taahhüt ederiz.

Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi ve üniversitelerin web sayfaları erişime açık olduğundan, bu çalışmada etik kurul izni gerekmemiştir.

Araştırmacı Katkı Oranı Beyanı

Gamze Özbek Güven: Fikir, tasarım, danışmanlık/denetleme, veri toplama ve işleme, analiz ve yorum, kaynak taraması, makale yazımı, eleştirel inceleme

Şerife Yılmaz: Fikir, tasarım, danışmanlık/denetleme, veri toplama ve işleme, analiz ve yorum, kaynak taraması, makale yazımı, eleştirel inceleme

Kaynaklar

1. Jafari H, et al. Human death: a concept analysis study. *Journal of Nursing and Midwifery Sciences* 2020;7(3):170. https://doi.org/10.4103/JNMS.JNMS_43_19
2. Al Qadire M. Jordanian student nurses' attitudes towards the care of dying patients. *OMEGA-Journal of Death and Dying* 2022;86(2):382–394. <https://doi.org/10.1177/0030222820971077>
3. Gibbins J, McCoubri, R, Forbes K. Why are newly qualified doctors unprepared to care for patients at the end of life? newly qualified doctors and end-of-life care. *Medical Education* 2011;45(4):389–399. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2923.2010.03873.x>
4. Keskin Kızıltepe S, Kurtgöz A. Hemşirelerin ölüme ilişkin algı, tutum ve kaygılarına yönelik Türkiye'de yapılmış çalışmaların incelenmesi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi* 2022;12(1), 244–253.
5. Teskereci G, et al. A situation between the end and start: death perception. *International Journal of Social Sciences and Education Research* 2020;6(1):1–10. <https://doi.org/10.24289/ijsser.664596>
6. Kavas M, et al. Ankara üniversitesi tıp fakültesi öğrencilerinde ölüm ve ölümcül hastadan kaçınıcı tutum düzeyleri. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 2012;65(1):19-32.
7. Yıldırım A, Şimşek H. Nitel araştırma yöntemleri. 10th ed. Seçkin Yayıncılık;2016.
8. Bowen GA. Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal* 2009;9(2):27–40.
9. YÖK Lisans Atlası (YÖK İnternet). Erişim Adresi: <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-anasayfa.php>, Erişim Tarihi: 01.03.2022.
10. Mezuniyet Öncesi Tıp Eğitimi Ulusal Çekirdek Eğitim Programı 2020. Erişim Adresi: <https://www.yok.gov.tr/kurumsal/idari-birimler/egitim-ogretim-dairesi/ulusal-cekirdek-egitimi-programlari>, Erişim Tarihi: 17.05.2023.
11. Hemşirelik Ulusal Çekirdek Eğitim Programı (HUÇEP) Mezuniyet Öncesi Tıp Eğitimi Ulusal Çekirdek Eğitim Programı 2020. Erişim Adresi: <https://www.yok.gov.tr/kurumsal/idari-birimler/egitim-ogretim-dairesi/ulusal-cekirdek-egitimi-programlari>, Erişim Tarihi: 17.05.2023.
12. Şahin E. Modern tıpta ölüm algısı ve eleştirisi üzerine. *Felsefe Dünyası* 2020;72:172–197.
13. Caplan A. Death: an evolving, normative concept. *Hastings Center Report* 2018;48:60–62. <https://doi.org/10.1002/hast.958>
14. Zahran Z, et al. Nursing students' attitudes towards death and caring for dying patients. *Nursing Open* 2022;9(1):614–623. <https://doi.org/10.1002/nop2.1107>
15. Sampaio A, et al. The experience of nursing students facing death and dying. *Invest Educ Enferm* 2015;33(2):305–314.
16. Nassehi A, et al. Caring for dying patients: attitude of nursing students and effects of education. *Indian Journal of Palliative Care* 2015;21(2):192. <https://doi.org/10.4103/0973-1075.156497>
17. Xu F, et al. A questionnaire study on the attitude towards death of the nursing interns in eight teaching hospitals in Jiangsu, China. *BioMed Research International* 2019:1–8. <https://doi.org/10.1155/2019/3107692>
18. Çakmak B, İnkaya B, Altunsoy A. Investigation of the relationship between nursing students' fear of death and their perceptions of patient care. *Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi* 2022;8(3):190–196. <https://doi.org/10.30934/kusbed.1075019>
19. Kıvılcım M, et al. Evaluation of the attitudes of pediatric residents and medical students towards child and death. *Güncel Pediatri* 2014;12(3):144–150. <https://doi.org/10.4274/jcp.25348>
20. Bilge A, Embel N, Kaya FG. The attitudes of the students who will become medical care professional against the death and the relations with these attitudes and their death anxieties and the variables which affect attitudes. *Journal of Psychiatric Nursing* 2013;4(3):119–124. <https://doi.org/10.5505/phd.2013.08108>
21. Gocmen Baykara Z, et al. The effect of professional education on medical and nursing students' attitudes toward death. *Death Studies* 2022;46(7):1728–1740. <https://doi.org/10.1080/07481187.2020.1850546>
22. Rhodes-Kropf J, et al. This is just too awful; I just can't believe I experienced that....: medical students' reactions to their "most memorable" patient death. *Acad Med* 2005;80(7):634-640.